

ԳԵՎՈՐԳ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարար,
իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

**ԱՆՁԵՌՆՄԽԵԼԻՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԲԱՐԵՓՈՆՄԱՆ ԱՐԴԻ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ
(ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՐՁ և
ԻՐԱՎԱՀԱՍԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ)**

Մարդկանց առանձին խմբերի իրավական վիճակի առանձնահատկությունների հիմնախնդիրը մշտապես հանդիսացել է վիճահարույց հարցադրումներից մեկը: Ընդ որում, հիշյալ հարցադրման հետ կապված տարածայնություններն էլ ավելի սուր բնույթ են ստանում, երբ խոսքը վերաբերվում է անձի անձեռնմխելիությանը և, հատկապես, քրեական պատասխանատվության ոլորտում: Այս դեպքում արդեն առավել առանցքային նշանակություն է տրվում օրենքի առջև մարդկանց իրավահավասարության սկզբունքից շեղումների հիմնավորվածության հարցադրմանը, պահանջվում են առավել ծանրակշիռ փաստարկներ, որոնք հնարավորություն կտան հիմնավորելու անձեռնմխելիության ինստիտուտի անհրաժեշտությունը:

«Անձեռնմխելիություն» եզրույթի մեկնաբանության առնչությամբ առկա թնջուկը: Անձի անձեռնմխելիությունը համընդհանուր ինստիտուտ է և հավասարապես տարածվում է յուրաքանչյուր անձի վրա: Այդ իրավունքի համընդհանուր բնույթն ամրագրված է նաև Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 16-րդ հոդվածով. «Յուրաքանչյուր ոք ունի անձնական ազատության և ան-

ձեռնմխելիության իրավունք» (մինչև 2005թ. նոյեմբերի 27-ի հանրաքվեով կատարված փոփոխությունները, նույն դրույթն ամրագրված էր 18-րդ հոդվածով): Ընդ որում, հիշյալ ինստիտուտը համահունչ է Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի դրույթներին:

Սակայն անձեռնմխելիությունը կիրառվում է նաև նեղ իմաստով, որի դեպքում հաշվի է առնվում կոնկրետ պաշտոնատար անձանց պատասխանատվության ենթարկելու առանձնահատուկ կարգը: Որպես կանոն, օտարերկրյա իրավական համակարգում այդ ինստիտուտը բնորոշելիս, կիրառվում է «immunitas»¹ լատինական տերմինը: Իրավունքի պատմության տարբեր փուլերում այդ եզրույթն ունեցել է որոշ երանգներ, սակայն հիմնական իմաստը մնացել է անփոփոխ: Այսպես՝ հին ժամանակներում այն հիմնականում նշանակել է որոշ հարկատեսակներից ազատում, իսկ հետագայում այն տարածվել է նաև անձնական ազատության վրա:

Այսպիսով, անձի անձեռնմխելիությունը կիրառվում է լայն և նեղ իմաստներով, ինչը գործնականում երբեմն այն թյուր եզրա-

հանգամանն է հանգեցնում, որ իբրև թե այդ ինստիտուտը բոլոր դեպքերում վերաբերում է բացառապես որոշ բարձրաստիճան պաշտոնյաների: Թերևս դա է պատճառը, որ հասարակական-քաղաքական շրջանակներում ավելի հաճախ են հնչում անձեռնմխելիության ինստիտուտն ընդհանրապես վերացնելու պահանջները:

Տվյալ դեպքում մեր հետազոտության առարկան այդ եզրույթի նեղ իմաստն է: Անհրաժեշտ ենք համարում նկատել նաև, որ անձեռնմխելիության ինստիտուտը չի առնչվում միայն քրեական իրավասության հետ. այն առանձին դեպքերում արտահայտվում է քաղաքացիական կամ վարչական իրավասության, ինչպես նաև հարկման անձեռնմխելիության ձևով: Մասնավորապես, քաղաքացիական իրավասության դեպքում կարող են սահմանվել նյութական սահմանափակ պատասխանատվության եղանակներ: Վարչական իրավասության դեպքում, որպես կանոն, բացառվում է այդ կարգավիճակից օգտվող անձանց տուգանքի կամ վարչական այլ տույժի ենթարկելը: Հարկման անձեռնմխելիությունն արտահայտվում է այդ անձանց պետական, տեղական բոլոր հարկերից, տուրքերից ու պարտադիր այլ վճարումներից ազատելու ձևով (թերևս, բացառություններ են սահմանվում անուղղակի հարկերի, ժառանգական գույքի նկատմամբ իրավունքի գրանցման և այլ վճարների մասով):

Մի կարևոր հանգամանք ևս. թեև հիշյալ եզրույթը կիրառվում է երկու իմաստով, սակայն իրավաչափ չէ դրանք համադրել միմյանց այնպես, ինչպես մասն ու ամբողջը: Նեղ իմաստով անձեռնմխելիությունը բնավ

լայն իմաստով օգտագործվող նույն այդ եզրույթի մասը չէ, քանի որ իր բովանդակությամբ այն շատ ավելի «տարողունակ է» և ընդգրկում է տարրեր, որոնք որևէ կապ չունեն լայն իմաստով օգտագործվող անձեռնմխելիության հետ: Վերջինս առնչվում է ոչ միայն անձին ազատությունից զրկելու, այլև պատասխանատվության (առանձին դեպքերում՝ անգամ քաղաքացիաիրավական) ենթարկելու որոշ տարրերի հետ: Խնդիրն այն է, որ լայն իմաստով անձեռնմխելիության դեպքում առանցքային նշանակություն է տրվում այն չափանիշին, ըստ որի վերջինս անվերապահորեն տարածվում է բոլոր անձանց վրա, մինչդեռ նեղ իմաստով անձեռնմխելիությունը վերաբերում է միայն սահմանափակ թվով անձանց:

Ըստ էության, նեղ իմաստով անձեռնմխելիության ինստիտուտի անհրաժեշտությունն աստիճանաբար կորցնում է իր նախնական նշանակությունը. վերջին հաշվով, նկատվում է միտում՝ մարդու անձեռնմխելիության իրավունքի կատարելագործման միջոցով ապահովել այնպիսի իրավիճակ, երբ կբացառվի անձին ազատությունից անհիմն զրկելու և քրեական պատասխանատվության ենթարկելու հնարավորությունը: Ըստ էության, իրենց արդիական նշանակությունը շարունակում են պահպանել անձեռնմխելիության միայն այն տարրերը, որոնք անմիջականորեն չեն առնչվում քրեական պատասխանատվության հետ. (օրինակ, դիվանագիտական անձեռնմխելիության դեպքում ուղեբեռի զննությունը, երկրի նախագահի, դատավորների կամ պատգամավորների լիազորությունների դադարեցման հատուկ ընթացակարգերը և այլն):

Անձեռնմխելիության ինստիտուտի ծագման նախադրյալները:

Անձեռնմխելիության ինստիտուտի պատմահամեմատական վերլուծությունը վկայում է այն մասին, որ դրա գոյությունը հիմնականում պայմանավորված է եղել որոշ պաշտոնատար անձանց կողմից առանձին պատասխանատու գործառույթների բնականոն ընթացքն ապահովելու միտումով: Սակայն, հաշվի առնելով, որ այդ ինստիտուտը հայտնի իմաստով հակասության մեջ է օրենքի առաջ բողոքի հավասարության սկզբունքի հետ, մշտապես վիճահարույց է եղել դրա կիրառման սահմանների, իսկ որոշ դեպքերում նաև՝ իրավաչափության հարցը:

Բոլոր դեպքերում, վերը նշված տարակարծությունը հաշվի առնելով, գրեթե անվերապահորեն ընդունելի է համարվել այն տարբերակը, որի դեպքում անձեռնմխելիություն տրվում է *բացառապես կոնկրետ գործառույթների հետ կապված* և տարածվում է միայն դրանց շրջանակներում թույլ տրված արարքների վրա: Գործառույթները, որպես չափանիշ ընտրելու մոտեցումն իր ամրագրումն է ստացել նաև՝ դիվանագիտական ներկայացուցչությունների անձեռնմխելիությանը նվիրված միջազգային փաստաթղթերում: Այսպես՝ Դիվանագիտական հարաբերությունների մասին 1961 թվականի Վիեննայի կոնվենցիայի նախաբանում սահմանված է. «Դիվանագիտական անձեռնմխելիություն տրամադրվում է ոչ թե առանձին անձանց շահի համար, այլ դիվանագիտական ներկայացուցչությունների՝ որպես պետությունները ներկայացնող մարմինների, գործառույթների բարեհաջող իրականացման համար»: Ակնհայտ է, որ նշված դրույթը սկզբունքային

ու համընդհանուր նշանակություն ունի և կիրառելի է անձեռնմխելիության ինստիտուտի նկատմամբ՝ ընդհանրապես:

Անձեռնմխելիության ինստիտուտը երկարատև էվոլյուցիոն զարգացումներից հետո հիմնականում ձեռք է բերել երկու տարր՝ պատասխանատվությունից ազատում և անձի անձեռնմխելիություն²: Ըստ ռուս հայտնի իրավագետ Օ.Կուտաֆինի, պատասխանատվությունից ազատելը հանդիսանում է անգլիական պառլամենտարիզմի երկարատև և աստիճանական էվոլյուցիայի, իսկ անձեռնմխելիությունը՝ ֆրանսիական հեղափոխության արդյունք³:

Անձեռնմխելիության ինստիտուտի կիրառման առանձնահատկությունները:

Իրավահամեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ այս ինստիտուտը հատկապես լայն կիրառում ունի պետության նախագահի, պատգամավորների, դատավորների և օմբուդսմենի առնչությամբ: Ընդ որում, հիշյալ պաշտոնյաների ցանկի կտրվածքով բացարձակապես որևէ օրինաչափություն գոյություն չունի: Մասնավորապես, պետության նախագահի համար անձեռնմխելիություն չսահմանելը բնավ չի նշանակում, թե այդպիսին չի կարող սահմանվել պառլամենտի անդամի դեպքում⁴ և այլն:

Վերոհիշյալը վկայում է, որ անձեռնմխելիության ինստիտուտը չի կարող չափանիշ համարվել՝ տվյալ պաշտոնատար անձի պաշտպանվածության համընդհանուր մոտեցումները պարզելու համար:

Անձեռնմխելիության առանձնահատկությունները դրսևորվում են ինչպես անձանց շրջանակի, այնպես էլ՝ կիրառման սահմանների ու հիմքերի, քրեական պատասխանա-

տրվության համար համաձայնություն տվող մարմինների, իրավական հիմքերի, քրեական հետապնդում կամ արդարադատություն իրականացնող մարմինների և այլ չափանիշների տեսքով:

Ըստ վերոնշյալ հիմքերի՝ նպատակահարմար ենք համարում ներկայացնել որոշ տվյալներ, ինչը հնարավորություն կտա պատկերացում կազմել, թե ինչ առանձնահատկություններ կան ներկայումս և ինչպիսի պատմաքաղաքական և իրավական նախադրյալներով են դրանք պայմանավորված:

Անձեռնմխելիությամբ օժտված անձանց շրջանակը:

Այս հիմքով առաջին խումբը կարող են կազմել այն պետությունները, որոնք անձեռնմխելիություն են սահմանել հիմնական օրենքով նախատեսված գրեթե բոլոր պաշտոնյաների համար (պետության նախագահին, պատգամավորներին, դատավորներին, օմբուդսմենին, իսկ որոշ դեպքերում՝ նաև կառավարության անդամներին): Այդ պետությունների թվին են պատկանում Գերմանիան, Բելգիան, Իսրայելը, Ռուսաստանը, Էստոնիան, Ալբանիան և այլն:

Երկրորդ խմբի մեջ մտնում են այն երկրները, որոնք այդպիսի ինստիտուտ կիրառում են միայն նախագահի, պատգամավորների և դատավորների նկատմամբ: Այս տարբերակն է գործում Ֆրանսիայում, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում, Մոլդովայում, Պորտուգալիայում, Ուկրաինայում, Մադագասկարում և այլն:

Երրորդ խումբն այն պետություններն են, որոնք այդ ինստիտուտը կիրառելի են համարում բացառապես պետության նախագահի և պատգամավորների համար՝ Իտալիա,

Ճապոնիա, Ուրուգվայ և այլն:

Որպես առանձնահատկություն կարելի է դիտարկել այն, որ որոշ երկրներում անձեռնմխելիություն չի սահմանվում անգամ օմբուդսմենի համար, մինչդեռ՝ 3 երկրներում (Կանադա, Հայաստանի Հանրապետություն, Բոսնիա և Հերցեգովինա) անձեռնմխելիություն է սահմանված ոչ միայն օմբուդսմենի, այլև՝ նրա գրասենյակի պաշտոնյաների համար:

Անձեռնմխելիության առանձնահատուկ սուբյեկտ են թագավորները: Մասնավորապես, վերջիններիս վերապահված է բացարձակ անձեռնմխելիություն (ինչպես, օրինակ, Անգլիայում և Իսպանիայում), ինչը նշանակում է, որ նրանք որևէ հանցագործության համար չեն կարող ենթարկվել քրեական պատասխանատվության:

Անձեռնմխելիության կիրառման սահմանները, հիմքերը և ժամկետները:

Անձեռնմխելիության սահմանները չափազանց տարբեր են, սակայն հնարավոր է առանձնացնել առավել սկզբունքային մոտեցումներ: Մասնավորապես, համեմատական վերլուծության արդյունքները վկայում են, որ մի դեպքում հիշյալ ինստիտուտը գործում է բացառապես այն պարագայում, երբ տվյալ արարքը բխում է համապատասխան պաշտոնյայի կողմից իր քաղաքական գործունեությունից կամ պարտականությունների իրականացումից, իսկ մյուս դեպքում՝ ցանկացած հանցավոր արարքի պարագայում:

Ընդ որում, առաջին տարբերակը ևս ունի ենթատեսակներ, մասնավորապես, արտասահմանյան երկրներում լայն տարածում ունի բացառապես իր պաշտոնական գործունեության ընթացքում կարծիք հայտնելու

դեպքում անձեռնմխելիության կիրառումը, մինչդեռ՝ մեր երկրում և սակավաթիվ մյուս պետություններում այն տարածվում է նաև այլ գործողությունների վրա: Այսպես, օրինակ, Իտալիայի Սահմանադրության 68-րդ հոդվածի համաձայն՝ պառլամենտի անդամը չի կարող քրեական հետապնդման ենթարկվել հայտնած կարծիքի կամ քվեարկության համար: Շվեյցարիայի Սահմանադրության 162-րդ հոդվածի համաձայն՝ պատգամավորը չի կարող քրեական հետապնդման ենթարկվել պառլամենտում կամ դրա որևէ մարմնում հայտնած կարծիքի համար: Մինչդեռ, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 66-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն. «Պատգամավորին չի կարելի որպես մեղադրյալ ներգրավել, կալանավորել կամ նրա նկատմամբ դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու հարց հարուցել՝ առանց Ազգային ժողովի համաձայնության»: Այսինքն՝ երկրորդ դեպքում նշանակություն չի տրվում արարքի և պատգամավորի կարգավիճակից բխող գործունեության միջև կապի առկայությանը:

Ի դեպ, Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգը ոչ բոլոր դեպքերում է ամբողջությամբ նախապատվությունը տվել երկրորդ ենթատեսակին: Այսպես՝ նույն 66-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն. «Պատգամավորն իր պատգամավորական լիազորությունների ժամկետում և դրանից հետո չի կարող հետապնդվել և պատասխանատվության ենթարկվել պատգամավորի՝ իր կարգավիճակից բխող գործողությունների, այդ թվում՝ Ազգային ժողովում հայտնած կարծիքի համար, եթե այն գրապարտություն կամ վիրավորանք չի պարունակում»: Այլ

կերպ ասած՝ տվյալ դեպքում գործ ունենք խառը ենթատեսակի հետ, երբ առանձին արարքների համար ընդհանրապես բացառվում է քրեական հետապնդումն, իսկ մյուսների համար՝ պահանջվում է որոշակի մարմնի համաձայնության առկայությունը:

Մեկ այլ օրինակ ևս՝ «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 23-րդ հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն. «Այն անձինք, ովքեր որևէ պաշտոն են զբաղեցնում Պաշտպանի աշխատակազմում, չեն կարող մեղադրվել, հետաքննության ենթարկվել, ձերբակալվել, կալանքի ենթարկվել կամ դատի տրվել Պաշտպանի հանձնարարականի համաձայն իրենց պարտականությունները կատարելիս, որևէ գործողության (ընդգծումը մերն է Գ.Դ.), կարծիքի կամ ընդունած որոշման համար»: Սա, ի դեպ, նախադեպը չունեցող անձեռնմխելիություն է, որը, թերևս, կարող է համեմատվել միայն վերը նշված երկրներում թագավորներին վերապահված անձեռնմխելիության հետ: Նկատի ունենանք, որ նշված դեպքում նշանակություն չի տրվում անգամ հանցագործության բնույթին:

Ի դեպ, Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության կողմից ներկայումս մշակվել և շրջանառության մեջ է դրվել օրենսդրական ակտերի նախագծերի փաթեթ, որը ներառում է մի շարք այլ պաշտոնատար անձանց հետ մեկտեղ նաև մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի պաշտոնյաներին անձեռնմխելիությունից զրկելու դրույթ: Այս առնչությամբ, մարդու իրավունքների պաշտպանն իր հրապարակային ելույթներում և օրինագծի առնչությամբ ներկայացված եզ-

րակացությամբ, անիրավաչափ է համարել իր աշխատակազմի պաշտոնյաներին անձեռնմղխելիությունից զրկելը: Ավելին, վերջինս գտել է, որ նույնպիսի անձեռնմղխելիություն պետք է սահմանվի նաև իր համար (տվյալ դեպքում նկատի ունի այն, որ իր համար սահմանված անձեռնմղխելիությունն ավելի սահմանափակ է, քան այն, ինչ սահմանված է իր աշխատակազմի պաշտոնյաների համար):

Ի դեպ, այս առնչությամբ ստացվել է նաև ԳԲԵԿՈ-ի դիրքորոշումը, համաձայն որի. «եթե իշխանությունները ցանկանում են պահպանել մարդու իրավունքների աշխատակազմի պաշտոնյաների անձեռնմղխելիությունն, ապա պետք է ներկայացնեն լրացուցիչ հիմնավորումներ»: Ակնհայտ է, որ միջազգային իրավասու կառույցները այս կերպ պատասխանելով, միանշանակ ընդգծում են անձեռնմղխելիության այդ տեսակի աննպատակահարմարության հարցը: Վերջիններիս դիրքորոշումը, կարծում ենք, միանգամայն հիմնավորված է, ինչին առավել հանգամանորեն կանդրադառնանք ստորև:

Հարկ է նկատել, որ պետության նախագահի պարագայում, որպես կանոն, նշանակություն է տրվում ոչ այնքան այն հանգամանքին, թե այս կամ այն արարքը բխում է վերջինիս կարգավիճակից, թե՛ ոչ, որքան՝ հանցագործության ծանրությանը: Այսպես՝ Իտալիայի Սահմանադրության 90-րդ հոդվածի համաձայն՝ Նախագահն իր պաշտոնավարության շրջանում կարող է քրեական հետապնդման ենթարկվել միայն պետական դավաճանության կամ Սահմանադրության նկատմամբ ոտնձգության համար:

Սակայն որոշ երկրներում նախագահի համար սահմանված անձեռնմղխելիության

հիմքում է դրվում նաև լիազորությունների հետ կապի հանգամանքը. օրինակ, բացարձակ անձեռնմղխելիություն է սահմանված Ռուսաստանի Դաշնության Նախագահի համար (Ռուսաստանի Դաշնության Սահմանադրության 91-րդ հոդված): Ընդ որում, օտարերկրյա մի շարք իրավագետներ իրավամբ տարակուսանք են հայտնել հատկապես այն առնչությամբ, որ Ռուսաստանի Դաշնության Նախագահի բացարձակ և ցմահ անձեռնմղխելիությունը չի համապատասխանում Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի նախադեպային դատական ակտերին և հանդիսանում է «աննպատակ»: Ըստ Բ.Գոմենի, Դ. Խարիսի և Լ.Ջվասակի, եթե արտոնությունները չեն բխում դրանց իրավաչափ նպատակներից և հետևանքներից, չեն կարող համարվել նպատակային⁵:

Մի փոքր այլ մոտեցում է որդեգրվել Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ, որի 56.1. հոդվածի համաձայն՝ Նախագահն իր լիազորությունների ժամկետում և դրանից հետո չի կարող հետապնդվել և պատասխանատվության ենթարկվել իր կարգավիճակից բխող գործողությունների համար, մինչդեռ՝ իր կարգավիճակի հետ չկապված գործողությունների համար նա կարող է պատասխանատվության ենթարկվել իր լիազորությունների ավարտից հետո: Տվյալ դեպքում, նշանակություն է տրվում ոչ թե հանցագործության ծանրությանն, այլ՝ պաշտոնյայի կարգավիճակի հետ դրա առնչությամբ:

Սակայն այս դեպքում ևս նշանակություն է տրվել հանցագործության ծանրության աստիճանին, միայն թե՛ այլ հարաբերությունում: Այսպես՝ Հայաստանի Հան-

րապետության Սահմանադրության 57-րդ հոդվածի համաձայն. «Հանրապետության Նախագահը կարող է պաշտոնանկ արվել պետական դավաճանության կամ այլ ծանր հանցագործության համար»: Ի դեպ, տվյալ դեպքում «ծանր հանցագործություն» եզրույթը հաջողված չէ, քանի որ այն համահունչ է սուկ նախկին քրեական օրենսգրքի դրույթներին, մինչդեռ գործող քրեական օրենսգիրքը, որն ուժի մեջ է մտել 2003 թվականի օգոստոսի 1-ից (այսինքն՝ մինչև սահմանադրական բարեփոխումները), հանցագործությունների դասակարգման այլ համակարգ է ամրագրել: Մասնավորապես, ըստ բնույթի ու հանրության համար վտանգավորության աստիճանի, ծանր հանցագործություններին հաջորդում են առանձնապես ծանր հանցագործությունները: Ցավոք, քննարկվող դեպքում դեր է խաղացել այն անհաջող ավանդույթը, երբ պարզապես ընդօրինակվում է արտասահմանյան որևէ երկրի իրավական ակտի դրույթ՝ առանց հաշվի առնելու ներպետական իրավական համակարգի առանձնահատկությունները:

Կարևոր ենք համարում ընդգծել, որ կարգավիճակից բխող գործողությունների շրջանակը ամրագրված է սակավաթիվ երկրների սահմանադրություններով, սակայն, որպես կանոն, եթե այդ շրջանակը չի ամրագրված, ապա այդպիսի կապի առկայությունը որոշելու լիազորությունը յուրաքանչյուր դեպքում վերապահվում է օրենսդիր մարմնին: Այսպես, օրինակ, Բրազիլիայի Սահմանադրության 85-րդ հոդվածը սպառնչ սահմանում է այն գործողությունների շրջանակը, որոնք երկրի նախագահի կողմից կատարվելու դեպքում կհամարվեն իր կարգավիճակից բխող:

Որպես կանոն, անձեռնմխելիությունը գործում է տվյալ պաշտոնատար անձի կողմից իր պաշտոնավարության ժամկետում, ինչը բխում է վերջինիս կողմից իր գործառույթները բնականոն իրականացնելու անհրաժեշտությունից: Սակայն առանձին դեպքերում, հատկապես, պետությունների նախագահների համար սահմանվում է ցմահ անձեռնմխելիություն: Այսպես՝ ցմահ անձեռնմխելիություն է սահմանված Չեխիայի Հանրապետության, Հայաստանի Հանրապետության, Իսրայելի և մի շարք այլ երկրների նախագահների համար (Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի պարագայում խոսք կարող է գնալ միայն սահմանափակ անձեռնմխելիության մասին): Ընդ որում, կոնկրետ ժամկետով սահմանափակված անձեռնմխելիություն է սահմանված եղել նաև թագավորների համար. բնորոշ է, օրինակ, Ֆրանսիայի 1791 թվականի Սահմանադրության 8-րդ հոդվածը, որի համաձայն՝ թագավորին սահմանադրական եղանակով գահընկեց անելու հիմքով վերջինս զրկվում էր անձեռնմխելիությունից:

Քրեական կամ վարչական պատասխանատվության համար համաձայնություն տվող մարմինները:

Քրեական պատասխանատվության կամ քրեական հետապնդման որոշ տեսակներ կիրառելու համար համաձայնություն տվող մարմինների համակարգում առաջատար դեր ունի պառլամենտը: Վերջինս ոչ միայն քննարկում է պատգամավորների, այլև պետության նախագահի, օմբուդսմենի, կառավարության անդամների և այլոց առնչությամբ իրավասու մարմիններից ստացված միջնորդությունները:

Այսպես, օրինակ, Իտալիայի Սահմանադրության 90-րդ հոդվածի համաձայն՝ նախագահի նկատմամբ քրեական հետապնդում հարուցելու առնչությամբ միջնորդությունը կարող է բավարարվել միայն պառլամենտի պալատների համատեղ նիստում պատգամավորների ձայների բացարձակ մեծամասնությամբ: Նույն Սահմանադրության 96-րդ հոդվածի համաձայն՝ Նախարարների խորհրդի նախագահի կամ նախարարների նկատմամբ քրեական հետապնդում կարող է իրականացվել միայն սահմանադրական օրենքով նախատեսված կարգով սենատի կողմից տրված համաձայնությամբ:

Որոշ երկրներում պարզապես թվարկվում են այն արարքները, որոնց համար տվյալ պաշտոնատար անձը չի կարող ենթարկվել քրեական հետապնդման: Այս դեպքում կարիք չի լինում ընդհանրապես անդրադառնալ համաձայնության խնդրին, քանի որ, բացի նախատեսված արարքներից, մյուսների համար տվյալ պաշտոնատար անձը քրեական պատասխանատվության է ենթարկվում ընդհանուր հիմունքներով: Այս մոտեցումը կարելի է հանդիպել բազմաթիվ երկրներում՝ Շվեյցարիա, Գերմանիա, Լեհաստան, Ռուսիա, Սլովենիա և այլն:

Անձեռնմխելիության իրավական հիմքերը:

Որպես կանոն, անձեռնմխելիության ինստիտուտը սահմանված է սահմանադրությամբ, ինչը խիստ տրամաբանական է և բխում է օրենքի առջև անձանց հավասարության սկզբունքից: Խնդիրն այն է, որ միայն սահմանադրությամբ կարող են սահմանվել սահմանադրական իրավունքներից և ազատություններից շեղվելու (նկատի ունենք ինչ-

պես սահմանափակումներն, այնպես էլ՝ արտոնությունները) հիմքերը և սահմանները: Ընթացիկ օրենքները չեն կարող հակասել սահմանադրությամբ ամրագրված սկզբունքներին:

Վերոնշյալ դեպքում կարող է հարց ծագել, արդյոք ցանկացած շեղում չի՞ հանդիսանում իրավահավասարության սկզբունքի խախտում: Այս հարցին միանշանակ պատասխան տալը, կարծում ենք, այնքան էլ ճիշտ չէ: Խնդիրն այն է, որ հիմնական օրենքը, սահմանելով իրավահավասարության սկզբունքը, միաժամանակ, կարող է դիմել միայն այնպիսի շեղումների, որոնք տեղավորվում են իրավահավասարության սկզբունքի մեջ և չեն հակասում դրան:

Յուրաքանչյուր դեպքում չափազանց բարդ է պատասխանել այն հարցին, թե արդյոք այս կամ այն շեղումը չի հանգեցնում հիշյալ սկզբունքի խախտմանը: Ընդ որում, այդ վեճը կարող է անվերջ շարունակվել: Ուստի, խիստ տրամաբանական է, որպեսզի այդ չափանիշը սահմանվի հենց պետության հիմնական օրենքով, քանզի հենց դրանում է ամրագրված նշված սկզբունքը և հենց այդ իրավական ակտն իր ամբողջության մեջ կարող է համակարգված պատասխան տալ քննարկվող հարցին:

Բացառիկ դեպքերում արտասահմանյան երկրները սահմանադրությամբ ամրագրում են անձեռնմխելիության իրավունքը, իսկ դրանց առնչվող ընթացակարգային հարաբերությունների կարգավորումը վերապահում են, այսպես կոչված, սահմանադրական օրենքներին: Այս առումով բնորոշ է Իտալիայի Սահմանադրության վերը նշված 96-րդ հոդվածը: Այլ օրենքներով անձեռնմխելիություն սահմանելու իրավական հնարավորու-

թյուն է սահմանված նաև Շվեյցարիայի Սահմանադրության 162-րդ հոդվածով, Գերմանիայի Սահմանադրության 98-րդ հոդվածով և այլն: Այլ կերպ ասած՝ սահմանադրական օրենքներով կամ ընթացիկ օրենսդրական ակտերով անձեռնմխելիություն տրվում է միայն այն դեպքերում, երբ դա հստակ սահմանված է երկրի հիմնական օրենքով:

Միակ երկիրը, որում անձեռնմխելիության ինստիտուտը հայտնի պատճառներով ամրագրված է ոչ թե սահմանադրությամբ, այլ, այսպես կոչված, սահմանադրական ակտերով՝ Անգլիան է:

Յավոք, մեր երկրի իրավական համակարգում ձևավորվել են միջազգային իրավական չափանիշներին խորթ որոշ ավանդույթներ, որոնց համար, թերևս, իրավական մատչելի է ծառայել նախկին խորհրդային սահմանադրության ավանդույթները: Դրանցից մեկն էլ՝ օրենսդրական ակտերով պաշտոնյաների մի լայն զանգվածի անձեռնմխելիության օժտելն է, ինչը, թեպետ թելադրված է բարի նկատառումներով, սակայն զուրկ է գիտագործնական անհրաժեշտ հիմնավորումներից և գործնականում բոլորովին այլ խնդիրներ է լուծում:

Ծայրահեղությունը հասել է նրան, որ առանձին դեպքերում ընթացիկ օրենսդրական ակտերով որոշ քաղաքացիական ծառայողների վերապահվել են անձեռնմխելիության ավելի լայն հիմքեր, քան՝ այն պաշտոնյաների համար, որոնց գործունեությանը կոչված են օժանդակելու նույն այդ ծառայողները:

Քրեական հետապնդում կամ արդարադատություն իրականացնող մարմինները:

Անձեռնմխելիության յուրահատուկ դրսևորում կարելի է համարել նաև այն, որ

առանձին դեպքերում սահմանվում է կոնկրետ պաշտոնյայի նկատմամբ քրեական հետապնդում հարուցելու լիազորություն ունեցող մարմինը կամ արդարադատություն իրականացնող դատական ատյանը: Այսպես՝ մեր երկրի իրավական համակարգում լայն տարածում ունի որոշ պաշտոնատար անձանց⁶ նկատմամբ քրեական գործ հարուցելու լիազորությունը բացառապես գլխավոր դատախազին վերապահելը:

Ֆրանսիայի Սահմանադրության 68-1 հոդվածի համաձայն՝ կառավարության անդամների կողմից իրենց պարտականությունները կատարելիս թույլ տված հանցագործությունների վերաբերյալ գործերի դատաքննությունը վերապահված է բացառապես Հանրապետության Արդարադատության պալատին:

Որպես առանձնահատկություն կարելի է համարել նաև այն, որ որոշ երկրներում առանձին պաշտոնյաների զանցանքների համար քրեական պատասխանատվության փոխարեն սահմանված է կարգապահական պատասխանատվություն: Ընդ որում, սահմանվում է նաև այն մարմինը, որն իրավասու է տվյալ դեպքում նշանակելու կարգապահական տույժեր: Այսպես, օրինակ, Ֆրանսիայի Սահմանադրության 65-րդ հոդվածի համաձայն՝ զանցանքների համար դատավորները կրում են կարգապահական պատասխանատվություն Մագիստրատուրայի գերագույն խորհրդի առջև:

Մի կարևոր հանգամանք ևս, որպես կանոն, կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու լիազորությունը վերապահվում է տվյալ պաշտոնատար անձի վերադաս մարմնին: Սակայն հարկ է նկատել, որ այդ ընդհանուր կանոնը կիրառելի չէ դա-

տավորների նկատմամբ: Ընդ որում, խոսքը վերաբերում է բացառապես կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելուն և ոչ թե՛ կարգապահական վարույթ հարուցելուն: Միջազգային փորձը վկայում է, որ այդ դեպքում առավել ընդունելի է համարվում դատավորների ինքնակառավարման մարմիններին հիշյալ բնույթի լիազորություններով օժտելը: Ընդ որում, որոշ դեպքերում ինքնակառավարման մարմինները եզրակացություն են ներկայացնում օրենսդիր մարմնին կամ երկրի նախագահին՝ դատավորների նկատմամբ կարգապահական պատասխանատվություն կիրառելու հիմնավորվածության վերաբերյալ: Ի դեպ, մեր երկրում ևս այդ սկզբունքն է ամրագրված. հիշյալ լիազորությունը վերապահված է Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության խորհրդին:

Անձեռնմխելիության սահմանները (ներպետական և միջազգային քրեական դատավարության շրջանակներ):

Ներկայումս լուրջ խնդիր է միջազգային քրեական դատավարության շրջանակների հարցը: Վերջին շրջանում կնքվում են միջազգային փաստաթղթեր, որոնք ակնհայտ անտեսում են անձեռնմխելիության ինստիտուտը, այսինքն՝ դրանցում նախատեսված պաշտոնատար անձանց միջազգային դատական ատյաններին հանձնելը բացարձակապես կախվածության մեջ չի դրվում այդ ինստիտուտի հետ: Տվյալ դեպքում հարց է ծագում՝ ներպետական օրենսդրությամբ ամրագրված անձեռնմխելիության ինստիտուտը կիրառելի է նաև միջազգային՞ դատական ատյանների պարագայում, թե այն վերաբերում է միայն ներպետական ատյանների կողմից կիրառվող սահմանափակումներին:

Այս հարցի առնչությամբ մեր երկրի սահմանադրական դատարանի 2004 թվականի օգոստոսի 13-ի թիվ ՄԴՈ-502 որոշմամբ ամրագրվել է այն դիրքորոշումը, որ անձեռնմխելիության ինստիտուտը կիրառելի է նաև միջազգային դատական ատյանների հետ փոխհարաբերություններում: Մասնավորապես, անդրադառնալով 1998 թվականի հուլիսի 17-ի Հռոմում ստորագրված՝ միջազգային քրեական դատարանի կանոնադրության մասին համաձայնագրում (կից հայտարարությամբ) ամրագրված պարտավորությունների՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցին, սահմանադրական դատարանը կայացրել է հետևյալ որոշումը. «1. 1998 թվականի հուլիսի 17-ին Հռոմում ստորագրված՝ Միջազգային քրեական դատարանի կանոնադրության մասին համաձայնագրում (կից հայտարարությամբ) ամրագրված այն պարտավորությունն, ըստ որի Միջազգային քրեական դատարանը լրացնում է Հայաստանի Հանրապետության ներպետական քրեական իրավագործության մարմինները (կանոնադրության նախաբանի 10-րդ մաս և 1-ին հոդված), չի համապատասխանում Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 91-րդ եւ 92-րդ հոդվածներին: 2. Միջազգային քրեական դատարանի կանոնադրության 105-րդ հոդվածի դրույթներով ստանձնած պարտավորությունները, որոնցով բացառվում է դատապարտված անձանց ներպետական ընթացակարգով ներման իրավունքի և համաներման հնարավորության իրացումը, չեն համապատասխանում Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 40-րդ հոդվածի, 55-րդ հոդվածի 17-րդ կետի,

81-րդ հոդվածի 1-ին կետի պահանջներին:

Ըստ էության, սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում կատարված փոփոխությունները գրեթե անփոփոխ են թողել վերոնշյալ դրույթներն, ինչը վկայում է այն մասին, որ սահմանադրական դատարանի դիրքորոշումը պետք է ուղենիշ համարվի նաև ներկայումս:

Բնավ, կասկածի տակ չդնելով սահմանադրական դատարանի դիրքորոշումն, այնուամենայնիվ, կարծում ենք, որ հարցը չափազանց բարդ է և դեռ լրացուցիչ քննարկումների տեղիք է տալու: Մասնավորապես, տարակուսանքի հիմքում ընկած է հետևյալ մտեցումն. անձեռնմխելիության ինստիտուտը կոչված է ապահովելու կոնկրետ պաշտոնատար անձանց անխափան գործունեության երաշխավորվածությունն, ինչն իր հերթին պայմանավորված է ներպետական քաղաքական ներքին կյանքի հնարավոր խոցելի դրսևորումներով: Սակայն այլ է իրավիճակը միջազգային դատական ատյանների պարագայում և կարելի է ենթադրել, որ վերջիններս չեն կարող առնչվել ներքին քաղաքական նպատակով հետապնդումների հետ: Միաժա-

մանակ, չի էլ կարելի բացառել, որ միջազգային դատական ատյանները ևս գործեն անաչառության սահմաններից դուրս և փորձեն իրականացնել զուտ քաղաքական դրդապատճառներով պայմանավորված հետապնդումներ: Ինչևէ, կարծում ենք, որ յուրաքանչյուր դեպքում նպատակահարմար է հստակ սահմանել անձեռնմխելիության սահմանները, և բացառել անհարկի տարամեկնաբանությունը: Մյուս կողմից, կարծում ենք, միջազգային փաստաթղթերում ևս իրավաչափ չէ անձեռնմխելիության ինստիտուտի անվերապահ անտեսումը:

Ամփոփելով անձեռնմխելիության ինստիտուտին առնչվող որոշ հարցադրումների հետազոտության արդյունքները՝ նպատակահարմար ենք համարում նկատել, որ մի հոդվածում բնավ հնարավոր չէ առանձնացնել բոլոր հարցադրումները և սպառնիչ պատասխան տալ դրանց: Երախտապարտ կլինենք, եթե այս հիրավի հրատապ հիմնախնդրի առնչությամբ սույն հոդվածում ներկայացված դատողությունները համարժեք արձագանք ունենան քաղաքագետների ու իրավագետների շրջանում:

¹ «Immunitas» լատինական բառը թարգմանվում է. «պատժից, պարտավորություններից ազատել»:

² Տվյալ դեպքում «անձեռնմխելիություն» եզրույթը կիրառվում է էլ ավելի նեղ իմաստով, որի տակ հաշվի են առնում բոլոր այն անձնական արտոնությունները, որոնք անմիջականորեն չեն առնչվում քրեական կամ վարչական պատասխանատվությունից ազատելու կամ այդպիսի պատասխանատվություն կիրառելու առանձնահատուկ միասպայմաններ սահմանելու հետ:

³ Տե՛ս Кутафин О.Е. Неприкосновенность в конституционном праве Российской Федерации. М., 2004г., էջ 16:

⁴ Այսպես՝ Ֆրանսիայի Սահմանադրության 26-րդ հոդվածով քրեական պատասխանատվության անձեռնմխելիություն է սահմանված միայն պատգամավորների համար: Արտասահմանյան երկրների սահմանադրություններից բոլոր մեջբերումների հիմքում դրված է հետևյալ ժողովածուն. Конституции зарубежных стран. Сост. Дубровин В.Н. М., ООО «Издательство Юрлитинформ» 2003г.:

⁵ Տե՛ս Гомен Д., Харис Д., Зваак Л., Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. М., 1998г., էջ 453, 457:

⁶ Այդպիսիք են դատախազները («Դատախազության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 44-րդ հոդված), նոտարները («Նոտարիատի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 8-րդ հոդված) և հատուկ քննչական ծառայության ծառայողները («Հատուկ քննչական ծառայության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 17-րդ հոդված):